

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477.62-2)"178/185"

В.С. Волониць

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ У МАРІУПОЛІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

В статті проаналізовані особливостей торговельних практик в місті Маріуполі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Офіційна політика імперського уряду орієнтувала нових поселенців приазовського краю займатися переважно сільським господарством, хоча надавала їм окремі преференції терміном на 10 років, щодо можливостей здійснення вільної торгівлі.

Переселенці, здебільшого греки, які бажали торгувати, муслили записуватися до купецьких гільдій. Більшість місцевого купецтва належала до 2-ої та 3-ої гільдій відповідно до розміру оголошеного капіталу. Переважна більшість місцевого купецтва належала до 2-ої та 3-ої гільдій відповідно до розміру оголошеного капіталу.

У першій половині XIX ст. відбувається поступове, зростання внутрішнього ринку. Маріупольські купці активно поєднували торговельну діяльність з розведенням худоби та рільництвом. У цей час внутрішня торгівля зберігала традиційні форми періодичної торгівлі, саме: базари, торги та ярмарки.

Ключові слова: греки, торгівля, ярмарки, купці.

Економічний розвиток будь-якого міста визначається за рівнем торговельної спроможністю. Товарний обіг завжди був необхідною умовою процесу відтворення та розвитку земель. З одного боку торгівля сприяє піднесенню товарності сільськогосподарського та промислового виробництва а з іншого, є потужним фактором розвитку міської спільноти та урбанізаційних процесів загалом. З огляду на це, особливої актуальності набуває питання особливостей торговельних практик в місті Маріуполі наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. що й було визначено метою нашої публікації.

Означена проблема знайшла своє відображення в працях загальноісторичного та джерелознавчого спрямування, Б. Александровича, А. Гедьо, О. Гуржія, Т. Лазанської, С. Новікової. А. Скальковського, Г. Тимошевського Н. Терентьевої [1;3;4; 3;5;26;27;28].

Достеменно невідомо, скільки саме купців переселилося з Криму до Північного Приазов'я, утім, уже у «Высочайшей грамоте об устройстве христиан, выведенных из Крыма», яку Катерина II підписала 21 травня 1779 р. вказується, що «для купечества же, назначаем к обитанию их той губернии города ... и Марианополь как выгоднейшей для торговли места». Переселенці були звільнені на 10 років від сплати податків, їм надавалося право за бажанням записуватися в один з існуючих станів [21].

Офіційна політика імперського уряду орієнтувала нових поселенців приазовського краю займатися переважно сільським господарством. Переселенці, переважно греки, які бажали торгувати, мусили записуватися до купецьких гільдій відповідно до розміру оголошеного капіталу. На той час, після проведення гільдійської реформи 1775 року, купецтво було розділено на три гільдії. Так для запису до третьої гільдії, необхідно було мати розмір оголошеного капіталу 500 рублів, до другої – 1000 рублів, першої – 10000 рублів. Від податку у розмірі 1% з оголошеного капіталу на час дії пільги переселенці були звільнені. Утім, за умовами «Грамоти кримським християнам грецького закону», після закінчення пільгового терміну (10 років) купці повинні були сплачувати 1% з рубля капіталу. Проте вже у 1797 р., відповідно до іменного указу від 18 грудня, запроваджувався додатковий податок на купецький капітал «сей прибавочный доход собирать единообразно со всех купцов и мещан кои подати платят без различия народа или закона». Умови цього закону під який підпадали й греки-купці Маріуполя суперечило умовам грамоти Катерини II. Разом з тим, за розпорядженням Новоросійської казенної палати збільшено на $\frac{1}{4}$ податок з купецького капіталу та вводилася заборона на продаж уроздріб «горячего вина» (горілки), що згідно з жалуваною грамотою визначалося як «промисел» [21, с. 825].

У відповідь на рішення Новоросійської казенної палати 5 грудня 1799 р. було складено прохання до імператора Павла I від імені повіреного «греческого города Мариуполя градских и сельских жителей» Фотія Матвійовича Логофетова, де останній, вказуючи на умови грамоти Катерини II, зазначав щодо неправомірності рішення Новоросійської казенної палати про збільшення збору та запровадження обмежень на продаж горілочаних виробів. Уже 15 грудня 1799 р. Сенат розглядав справу за клопотанням Ф. Логофетова, який на підтвердження претензії надав оригінал жалуваної грамоти 1779 р. [22, арк. 10].

Російський уряд розглянув скаргу маріупольських греків, і відповідно до умов жалуваної грамоти від 21 травня 1779 р. було прийнято імператорський указ (31 січня 1800 р.), за яким новоросійського губернатора та губернське правління було зобов'язано зняти збільшений відсотковий збір із маріупольських купців та звільнити маріупольських греків від військових постоїв. Проте, не знайшовши відповідного посилання в тексті грамоти на привілей вільного продажу «горячего вина» вроздріб, який надавався лише на реалізацію виноградних вин, заборона підтверджувалася, оскільки продаж «горячего вина» був встановлений на користь казни та відданий на відкуп реєстраторам питних зборів [22, арк. 17–18 зв.]. На це розпорядження генерал-прокурор Беклешов зробив зауваження, відповідно до якого по закінченню пільгових років греки повинні були увійти до різних класів державних мешканців, з відповідним державним оподаткуванням [22, арк. 27].

При остаточному розгляді зазначеної справи 2 травня 1800 р. Сенат видав указ, який забороняв стягувати з греків додаткові податки, а вже зібрані до цього кошти слід було зарахувати до майбутніх платежів. Сума зібраного за два роки (1798 та 1799 рр.) додаткового платежу, як зазначалося в рапорті Новоросійської казенної палати, становила 391 руб. 51 коп. із загальної суми оголошеного капіталу 58 315 руб. [22, арк. 61 зв.].

Поступове, повільне зростання внутрішнього ринку спостерігалося у першій половині XIX ст. У цей час внутрішня торгівля зберігала традиційні форми періодичної торгівлі, саме: базари, торги та ярмарки. Розвиток внутрішньої торгівлі відбувався екстенсивно. За відомостями барона Балтазара Кампенгаузена на 1807 рік у місті Маріуполі «начальством установлены четыре ярмарки; но съезду на оных с давних времен не было». Лише на

церковне храмове свято Успіня Пресвятої Богородиці коли збирається багато містян біля храму місцеві торговці вивозили й продавали свій товар [23, арк. 29].

Ймовірно це ярмарки які зафіксовані у відомостях ще з кінця XVIII ст.: Євдокієвський (з 1 березня), Троїцький (з 5 червня), Успенський (з 15 серпня) й Покровський (з 1 жовтня) [19, с. 78.]. Формування внутрішнього ринку гальмувалося низькою товарністю селянського господарства й ця тенденція зберігалася майже півстоліття.

Ярмаркам, як виду періодичного торгу належало особливе місце, оскільки в умовах відсталості засобів транспортування та відсутності зручним облаштованих шляхів сполучення, здійснення гуртової й роздрібною торгівлі у визначений час у конкретному місті є найбільш зручним та економічно виваженим. Бездоріжжя було одним з гальмівних факторів що впливали на розвиток торгівлі. У місті стан доріг був катастрофічний, на що особливо нарікали приїжджі гості. Восени та навесні дороги розмивало й вони перетворювалися в брудну масу. Так у середині XIX ст. Г. Тітов у своїх листах з Катеринослава писав «Первым предметом, поражающий всякого въезжающего в Мариуполь, есть пятая стихия. В самом деле ни в каком городе я не видел столько грязи, как в Мариуполе, грязи клейкой, как смола, и неотвязчивой, как тамошняя лихорадка...» [30, с. 136]. Саме з огляду на такий стан доріг, перевезення предметів місцевої торгівлі здійснювалося переважно влітку, коли «дороги сухие», а вивіз риби на продаж, відбувався взимку, враховуючи необхідність збереження її товарного вигляду й свіжості [15, с. 217].

Описово-статистичні матеріали повідомляють, що ярмарки мали вид звичайних базарів на яких торгували місцеві жителі усіх станів та запасалися, на тривалий час, всіма необхідними товарами домашнього вжитку [15, с. 211]. На ярмарок приїжджали з навколишніх міст та селищ купці, селяни і ремісники. Вони привозили для продажу худобу, рибу, вовну, промислові товари, сільськогосподарські продукти і будівельний ліс [15, с. 304]. У середині XIX ст. в м. Маріуполі проводився лише Покровський ярмарок грошовий обіг якого у 1853 р. складав 75 000 руб. [26, с. 305].

У перші десятиліття по переселенню маріупольські купці-греки підтримували тісні торгові зв'язки з Кримом. В Євпаторію та Феодосію вони вивозили сиру шкіру, вироби маріупольських ремісників, взуття, сідла, кінську зброю. Із Криму до Приазов'я постачали свіжі та сухі фрукти, вина різних сортів, і, особливо, сіль, яка у великих розмірах була необхідна для рибних заводів. Постачанням солі з Криму займалися переважно чумаки які використовували волів як тяглову силу. Наприкінці XVIII- на початку XIX століття це був зручний та дешевий спосіб перевезення вантажів. За відомостями, дорожні витрати були мінімальні оскільки волів (тяглову силу) випасали на вільних та не заселених просторах розлогих південних степів. З часом, коли відбувається інтенсивне заселення теренів й швидке зменшення вільних площ, за випас тягової сили під час подорожі, доводилося платити гроші, що значно здорожувало й ціну перевезення. Унаслідок цього з 40-х рр. XIX століття плата за перевезення товарів збільшувалася майже щорічно [15, с. 212].

Важливою та найприбутковішою галуззю господарства, яка орієнтувалася на ринок, було рибальство. Ще Б.Кампенгаузен зазначав, що «головним внутрішнім торгом у Маріуполі є рибний» [22, арк. 42]. Користуючись правом безмитного заняття цим промислом, наданим жалуваною грамотою 1779 р., маріупольські купці й міщани, а також поселенці-греки створювали на узбережжі Азовського моря (поблизу міста і на косах)

рибні заводи. В «Описі міст і повітів Азовської губернії 1782 р.» вказується, що на морських косах раніше існували великі «рыбные ловли» [19, с. 79].

За відомостями барона Б.Кампенгаузена, у 1807 р. в Маріуполі та в околицях міста не було ніяких інших заводів, окрім рибних, яких на морському узбережжі налічувалося 29. Це був доволі прибутковий бізнес, оскільки на утримання промислу щорічно власник витрачав 2 тис. руб., тоді як прибуток становив 4 тис. руб. [22, арк. 22]. Ще у 1855 р. М.Зуєв, керівник експедиції Російської Академії наук відзначав, що головним заняттям греків – мешканців Маріуполя – було рибальство і торгівля солоною рибою. У своїх нарисах Г.Тітов також зауважував, що греки – мешканці сіл на узбережжі – займаються риболовлюю і збувають вилов у західних губерніях Росії і навіть у Польщі [30, с. 135]. Втім постійний попит на сіль змушував власники рибних заводів вимінювати місцеву пшеницю-арнаутку у чумаків на сіль, яку привозили з Євпаторії.

Заготівля риби відбувалася методом засолу та в'ялення, консерви ж практично не виготовлялися. Транспортування відбувалося переважно взимку, як зазначалося вище, хоча низькі температури не завжди рятували товар від псування й частина товару ставала непридатною для вживання та реалізації.

Білуга, осетрові, севрюга, стерлядь, чорна ікра, риб'ячий жир звозилися до маріупольської пристані. Іноді кількість підвод із рибою наближалася до 10 000 [14, арк. 5]. За стандартами того часу, риб'яча ікра була двох видів – рідка (зерниста) та паюсна. Рідка надходила на місцеві ярмарки з Таганрога та Дону у квітні – середині травня. Свіжа коштувала 20–25 руб. сріблом за пуд, солоня – 15–17 руб.; паюсна ж – 14 руб. Чорна ікра експортувалася до Греції, Італії, Туреччини.

Поступово зростала роль стаціонарної торгівлі. Дрібнороздрібний стаціонарний торг був представлений торговими лавками, де містяни купували лише ті товари які не мали змоги придбати на ярмарку. За відомостями на 1816 рік у Маріуполі діяли 109 лавок які належали новій групі торговців – «торгующим мещанам».

У середині XIX ст. у зв'язку з розвитком торгівлі в місті нараховувалося вже 120 лавок (108 кам'яних та 12 дерев'яних) і 15 винних погребів, до міста почала надходити промислова продукція з центральних регіонів імперії: сільськогосподарський інвентар, металеві вироби, бавовняні тканини [4, с. 276]. Характеристику дещо традиційному, не авантюрному торговельному хисту маріупольських торговців у першій половині XIX ст. надав Г.Тітов, «мариупольцы торгуют так себе, помаленьку, всегда на свой, наличный капитал; в море не пускаются: это говорят коварная стихия; а имеют дело с одной землей, стихией смирной, тихой и главное постоянной. Всего капитала они никогда не пускаю в оборот, хотя торгуют на верный барыш; а половину, или большую часть держат у себя под крепкою стражею». Порівнюючи бізнес-стратегії таганрозьких та маріупольських греків автор віддає перевагу грекам Таганрога «вот где настоящий купец – в Таганроге... человек с поэзией, вечно кипящий замыслами и неустрашимый моряк... последнюю копейку ставит ребром, бросает ее в море, и при благоприятной погоде, в несколько месяцев делается Крезом, правда этот Крез так же скоро может потерять все свои сокровища – что за беда? Жизнь вечное движение...» [30, с. 142].

Чисельність провідного торговельного стану – купців з самого початку переселення та заснування міста Маріуполя була несталою. За відомостями ревізської «сказки» 1782 р. купців у Маріуполі нараховувалося 144, а у 1794 р. – лише 125 [17]. Ці показники ілюструють тенденцію зменшення чисельності купців, що пояснюється розоренням торговців, які не спромоглися у важких умовах по переселення скористатися наданими

можливостями та ефективно розгорнути торговельну діяльність в нових умовах, тому їм доводилося поповнити категорію міщан. Особливо нестійкий був склад 3-ої гільдії оскільки капітали її представників були незначними і ця тенденція зберігалася протягом всієї першої половини XIX ст.

Скорочення чисельності купецького стану спостерігалось й на початку XIX ст. Так, у топографічно-статистичному описі міста Маріуполя барона Б.Кампенгаузена зазначається, що у 1807 р. в місті налічувалося 52 купця (26 чоловіків та 26 жінок) [22, арк. 16 зв.].

2 лютого 1810 р. видається Маніфест про збільшення збору з купецького капіталу; замість 1% з кожного рубля капіталу купці повинні були сплачувати 1,55%. Зростання податкового тиску породжувало нові проблеми в середовищі купецтва, значна частина якого мала великі заборгованості через невиплати зборів. На момент ревізії у 1811 р. у місті залишилось лише 2 купця [12, с. 132]. За 16 років 75 купців збанкрутувало, 39 – померли, а 13 – перейшли на державну службу.

Згідно з Маніфестом від 11 лютого 1812 р., у загальноімперських масштабах збір з купецьких капіталів знову підвищили – на 3%. Отже, загальне податкове «навантаження» на купців у грошовому еквіваленті досягло 4,75%, тому у 1816 р. в місті було зареєстровано лише 2 купецькі родини (5 чоловіків та 6 жінок). З них купець 2-ої гільдії Кирило Попов у місті мав два амбари та володів хутором «для скотоводства и хлебопашества». Це майно приносило йому дохід у розмірі 625 рублів на рік. Головою другої купецької родини був Юрій Каракаш, який належав до купців 3-ої гільдії і мав більш представницький перелік нерухомості у місті, а саме: постійний двір, харчевню, хутір з водяним млином на річці Кальчик. Проте це добро приносило дохід господарю лише у розмірі 425 рублів на рік [16, арк. 5–6].

Станом на кінець грудня 1820 р. в місті Маріуполі було зафіксовано, відповідно до Камерально-економічного опису 1820 р. вже 8 купців (4 другої та 4 третьої гільдій), які поєднували торговельну діяльність з розведенням худоби та рільництвом [25, арк. 38]. Це засвідчує не тільки означені тенденції послаблення торгових позицій місцевого грецького купецтва, а й констатує наявність тісного зв'язку купецтва із сільським господарством. Серед маріупольських купців була поширена практика спільного з міщанами володіння нерухомим майном. Так, купець другої гільдії Кирило Попов та міщани Костянтин Донжуков, Яким Золотарьов та Іван Андреев спільно володіли хутором, фруктовим садом, чотирма будинками, трьома сараями, 155 головами коней, 174 – крупної рогатої худоби та 150 – овець. Маріупольський купець третьої гільдії Юрій Каракаш одноосібно володів хутором, фруктовими садами, водяним млином, мав 2 будинки, 100 голів коней, 150 голів робочої худоби та 30 овець [25, арк. 41–42].

За відомостями Маріупольського грецького суду, податкові стягнення з місцевих купців розподілялися на капітальні – 4,5% з розміру оголошеного капіталу та на утримання великих державних шляхів – 5% з внесеного розміру податку до казни [16, арк. 91 зв.].

Активізація торгівлі, розвиток промисловості, зростання товарності сільського господарства сприяли розширенню внутрішнього та зовнішнього ринків. Це, у свою чергу, призводило до збільшення міського населення. Так, у 1826 р. в місті мешкало вже 57 купців [6, арк. 68].

Відповідно до рішення Головного статистичного комітету Новоросійського краю від 14 жовтня 1848 р., таганрозький градоначальник повідомляв інформацію щодо кількості купецького капіталу в Катеринославській губернії. Так за поданими відомостями у

повітовому місті Маріуполі на 1848 рік оголошено капіталів іноземними «гостями» першої гільдії – 9, місцевими другої гільдії – 2 та третьої гільдії – 40, що становило 128 осіб обох статей. Кількість оголошених та записаних у гільдії купців і приписаних безпосередньо до міста на 1848 р. становила 125 осіб, 5 чол. та 1 жін. – другої гільдії та 63 чол. і 56 жін. – третьої гільдії [9, арк. 180].

Результати ІХ перепису (1850–1853 рр.) по місту Маріуполі подають такі дані: купців у місті Маріуполі налічувалося 131 чоловічої статі та 98 – жіночої, із них греків – 101 і 78 відповідно [7, арк. 98].

Більшість купецьких свідоцтв у Північному Приазов'ї належала грекам. Навіть дозвіл представникам інших народів селитися в Маріупольському окрузі суттєво не вплинув на національний склад місцевого купецтва.

Статистичні дані свідчать про значне коливання чисельного складу купців другої та третьої гільдій. Це пояснюється нестабільним фінансовим становищем цих категорій місцевого купецтва. Нерідко торговці змушені були закладати своє майно, аби отримати кошти на реалізацію торговельних операцій. Так, наприклад, за повідомленням «Екатеринославский губернских ведомостей» нерухомість маріупольського купця другої гільдії Костянтина Попова було продано за борги у розмірі 4950 руб.[18, с. 70]. Отже, склад купецтва міста Маріуполя часто зазнавав змін через певні об'єктивні обставини.

Таким чином, темпи промислового розвитку Російської імперії у ХІХ ст. залишалися низькими. У зародковому стані перебувала більшість галузей промисловості. Основним макроекономічним фактором, який перешкоджав цьому процесу, був малий обсяг внутрішнього ринку, обумовлений слабким розвитком капіталістичних відносин та низькою платоспроможністю населення.

Список джерел та літератури

1. Александрович Б. Краткий обзор Мариупольского уезда / Б. Александрович. – Мариуполь : Тип. А.А.Франтова, 1884. – 116 с.; Aleksandrovych B. KratkyiobzorMaryupolskohouezda / B.Aleksandrovych. –Maryupol : Typ. A.A.Frantova, 1884. – 116 s.
2. Volonits V., Novikova S. The industrial development of Mariupol during the nineteenth–the early twentieth centuries / V. Volonits, S. Novikova // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: Збірник наукових праць. – 2015. – № 13 – 14. – С. 41–50; Volonits V., Novikova S. The industrial development of Mariupol during the nineteenth–the early twentieth centuries / V. Volonits, S. Novikova // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seria: Istoriiia. Politolohiia: Zbirnyk naukovykh prats. – 2015. – № 13 – 14. – S. 41–50.
3. Гедьо А.В. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини ХVІІ–ХVІІІ ст. / А. Гедьо. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 230 с.; Hedo A.V. Hretski hromady Nizhyna ta Pivnichnoho Pryazovia v aktovykh materialakh seredy ny XVII–XVIII st. / A. Hedo. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2005. – 230 s.
4. Гедьо А.В. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець ХVІІІ –початок ХХ ст.) / А. Гедьо. – К.: Інститут історії України, 2001. – 245 с.; Hedo A.V. Dzherela z istorii hrekiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets XVIII –pochatok XX st.) / A. Hedo. – K.: Instytut istorii Ukrainy, 2001. – 245 s.
5. Гуржій О.І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні / О.І. Гуржій. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – 122 с.; Hurzhii O.I. Deiaki problemy

stanovlennia kupetskoho stanu v Ukraini / O.I. Hurzhii. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2004. – 122 s.

6. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф.131. Мариупольське повітове казначейство. – Оп.1. – Спр 72. Ревизские сказка Мариуполя 1826 р. – 191 арк.; Derzhavnyi arkhiv Donetskoï oblasti (dali – DADO). – F.131. Maryupolske povitove kaznacheistvo. – Op.1. – Spr 72. Revyzske skazka Maryupolia 1826 r. – 191 ark.

7. ДАДО. – Ф.131. Мариупольське повітове казначейство. – Оп. 1. – Спр. 112. Ревизские сказки города Мариуполя 1850 г. – 164 арк.; DADO. – F.131. Maryupolske povitove kaznacheistvo. – Op. 1. – Spr. 112. Revyzske skazky horoda Maryupolia 1850 h. – 164 ark.

8. ДАДО. – Ф.131. Мариупольське повітове казначейство.– Оп 1. – Спр. 30. Ревизские сказка Мариуполя 1848 г. – 200 арк.; DADO. – F.131. Maryupolske povitove kaznacheistvo.– Op 1. – Spr. 30. Revyzske skazka Maryupolia 1848 h. – 200 ark.

9. Державний архів Одеської області.– Ф. 3. Головний статистичний комітет Новоросійського краю. – Оп.1. – Спр. 30. Сведения о числе купеческих капиталов в крае. 1848 – 1849 г. 15 арк.; Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti.– F. 3. Holovnyi statystychnyi komitet Novorosiiskoho kraiu. – Op.1. – Spr. 30. Svedenyia o chysle kupecheskykh kapytalov v krae. 1848 – 1849 h. 15 ark.

10. Доннік О.М. Купецтво які стан в Україні (XIX ст.) / О.М. Доннік // Український історичний журнал. – 2006. – № 3 – С. 16 – 41; Donnik O.M. Kupetstvo yaki stan v Ukraini (XIX st.) / O.M. Donnik // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2006. – № 3 – S. 16 – 41.

11. Доннік О.М. Соціокультурний вимір підприємництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. / О.М. Доннік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Вип.6. – Київ, 2003. – С. 49 – 55; Donnik O.M. Sotsiokulturnyi vymir pidpriemnytstva v Ukraini u druii polovyni XIX – na pochatku XX st. / O.M. Donnik // Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Vyp.6. – Kyiv, 2003. – S. 49 – 55.

12. Иванова Ю.В. Греки России и Украины / Ю.В. Иванова. – М.: Наука, 2006. – 369 с.; Yvanova Yu.V. Hreky Rossyy u Ukrayny / Yu.V. Yvanova. – M.: Nauka, 2006. – 369 s.

13. Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т. Лазанська. – К.: Інститут історії України НАН, 1999. – 281 с.; Lazanska T. Istoriiia pidpriemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovo-promyslovoi statystyky XIX st.) / T. Lazanska. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN, 1999. – 281 s.

14. Мариупольський краєзнавчий музей (далі – МКМ). – Спр. 3523 – Д. Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел, подведомственных Мариупольскому греческому суду. 1816 р. – 117 л.; Mariupolskyi kraieznavchyi muzei (dali – MKM). – Spr. 3523 – D. Delo o sostoianyy khoziaistva h. Maryupolia y sel, podvedomstvennykh Maryupolskomu hrechskomu sudu. 1816 r. – 117 l.

15. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Екатеринославская губерния / сост. В.Павлович. – СПб., 1862. – 351 с.; Materyaly dlia heohrafyy y statystyky Rossyy, sobrannyye ofytseramy Heneralnoho shtaba. Ekaterynoslavskaia hubernyia / sost. V.Pavlovych. – SPb., 1862. – 351 s.

16. МКМ. – 3523–Д. Дело по предложению Г. Таганрогского градоначальника о доставлении сведений о земских повинностях против запросов комитета, учрежденного при Правительствующем Сенате для уравнивания повинностей по всему государству. Ноября 2 дня.1816года. – 32 л.; МКМ. – 3523–D. Delo po predlozheniyu H. Tahanroghskoho hradonachalnyka o dostavlenyy svedenyi o zemskykh povynnostiakh protyv zaprosov komyteta,

uchrezhdennoho pry Pravytelstvuiushchem Senate dlia uravneniya povynnostei po vsemu hosudarstvu. Noiabria 2 dnia. 1816 hoda. – 32 l.

17. МКМ. – Спр. 6219. Ревизские сказки г. Мариуполя. –179 л.; МКМ. – Спр. 6219. Revyzske skazky h. Maryupolia. –179 l.

18. Новікова С.В. Роль грецьких підприємців у розвитку торгівлі у Північному Приазов'ї (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / С.В. Новікова // Література та культура Полісся. – Вип. 28: Сторінки історії і культури Полісся та України в сучасному висвітленні. – Ніжин: Вид. НДУ ім. М.Гоголя, 2005. – С. 68 – 72; Novikova S.V. Rol hrets'kykh pidpriemtsiv u rozvytku torhivli u Pivnichnomu Pryazovi (druha polovyna ХІХ – pochatok ХХ st.) / S.V. Novikova // Literatura ta kultura Polissia. – Vyp. 28: Storinky istorii i kultury Polissia ta Ukrainy v suchasnomu vysvitleni. – Nizhyn: Vyd. NDU im. M.Hoholia, 2005. – S. 68 – 72.

19. Описание Азовской губернии 1782 г. // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии (ЛЕУАК). – Екатеринослав, 1901. – Вып. 1.– С.78; Opysanye Azovskoi hubernyy 1782 h. // Letopys Ekaterynoslavskoi uchenoї arkhyvnoї komysyy (LEUAK). – Ekaterynoslav, 1901. – Выр. 1.– S.78.

20. Описание городов и уездов Азовской губернии // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. – 1904. – С. 72 – 93; Opysanye horodov y uezdov Azovskoi hubernyy // Letopys Ekaterynoslavskoi uchenoї arkhyvnoї komysyy. –1904. – S. 72 – 93.

21. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). – 1-е собр. – Т. ХХ. – №14879 .– С 824 – 825; Polnoe sobran'ye zakonov Rossiyskoi ymperyy (dali – PSZ). – 1-e sobr. – Т. ХХ. –№14879 .– S 824 – 825.

22. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Фонд 1341. Первый Департамент Сената. – Оп. 1. – Спр. 220. Прошения представителей греческого общества в Мариуполе об освобождении их от платежей, 1799 г. – 70 арк.; Rosiiskyi derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv (dali – RDADA). – Fond 1341. Pervyi Departament Senata. – Op. 1. – Spr. 220. Prosheniya predstavitelei hrecheskoho obshchestva v Maryupole ob osvobozhdenyy ykh ot platezhei, 1799 h. – 70 ark.

23. РДАДА. – Фонд 1409. Собственная Его Императорского Величества канцелярия. –Оп. 1. – Спр. 2442. Топографическое и статистическое описание торгового города Мариуполя и принадлежащих к оному селений, 1807 р. – 202 арк.; RDADA. – Fond 1409. Sobstvennaia Eho Ymperatorskoho Velychestva kantseliariya. –Op. 1. – Spr. 2442. Topografycheskoe y statystycheskoe opysanye torhovoho horoda Maryupolia y prynadlezhashchykh k onomu seleniy, 1807 r. – 202 ark.

24. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Фонд 1341. Первый Департамент Сената. – Оп.140. – Справа 1217. Дело по жалобе греков Мариупольского уезда Екатеринославской губернии на порядок пользования береговой землей. 1878 р.– 98 арк.; Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv (dali – RDIA). – Fond 1341. Pervyi Departament Senata. – Op.140. – Sprava 1217. Delo po zhalobe hrekov Maryupolskoho uezda Ekaterynoslavskoi hubernyy na poriadok polzovaniya berehovoї zemlei. 1878 r.– 98 ark.

25. РДІА. – Фонд 379. Департамент государственных имуществ Министерства финансов. – Оп.1. – Справа 193. Камерально-экономическое описание селений мариупольских греков. Част. 3. 1820 р. – 222 л.; RDIA. – Fond 379. Departament hosudarstvennykh umushchestv Mynysterstva fynansov. –Op.1. – Sprava 193. Kameralno-ekonomycheskoe opysanye seleniy maryupolskykh hrekov. Chast. 3. 1820 r. – 222 l.

26. Скальковский А. А. Ярмарки, или сухопутные рынки Новороссийского края / А. Скальковский. – Отд. оттиск из журнала Министерства Внутренних Дел – СПб., 1855. – Ч. 11, кн. 4. – 78 с.; Skalkovskyi A. A. Yarmarky, uly sukhoputnye rynky Novorossyiskaho kraia / A. Skalkovskyi. – Otd. ottysk yz zhurnala Mynysterstva Vnutrennykh Del – SPb., 1855. – Ch. 11, kn. 4. – 78 s.

27. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса: Тип. Францова и Нитче, 1850 – 1853. – Ч.1 – 2.–364 с.; Skalkovskyi A. A. Opyt statystycheskoho opysaniya Novorossyiskohokraia / A. Skalkovskyi. – Odessa: Typ. Frantsova y Nytche, 1850 – 1853. – Ch.1 – 2.–364 s.

28. Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность XVII–XX вв./ Н. Терентьева. – К.: АКВИЛОН-ПРЕСС, 1999. – 351 с.; Terenteva N. A. Hreky v Ukrainy: ekonomycheskaia y kulturno-prosvetytelskaia deiatelnost XVII – XX vv./ N. Terenteva. – K.: AKVYLON-PRESS, 1999. – 351 s.

29. Тимошевский Г. Основание города Мариуполя и некоторые данные к его истории / Г. Тимошевский / Мариуполь и его окрестности: Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии / изд. почет. Попечителя Д.А. Хараджаева. – Мариуполь: Изд. Д.А.Хараджаева, 1892.– 461 с.; Tymoshevskiy H. Osnovanye horoda Maryupolia y nekotorye dannye k eho ystoryu / H. Tymoshevskiy / Maryupol y eho okrestnosty: Otchet ob uchebnykh ekskursiyakh Maryupolskoï Aleksandrovskoi hymnazyu / yzd. poch. Porechytelia D. A. Kharadzhaeva. – Maryupol: Yzd. D. A. Kharadzhaeva, 1892.– 461 s.

30. Титов Г. Письма из Екатеринослава / Г. Титова. – Одесса : тип. Брауна и К^о, 1849. – 167 с.; Tytov H. Pysma yz Ekaterynoslava / H. Tytova. – Odessa : typ. Brauna y K^o, 1849. – 167 s.

31. Тищенко М. Нариси історії торгівлі Лівобережної України з Кримом у XVIII ст. / М. Тищенко. – К.: Друк Всеук. Акад. Наук, 1928. – 130 с.; Tyshchenko M. Narysy istorii torhovli Livoberezhnoi Ukrainy z Krymom u XVIII st. / M. Tyshchenko. – K.: Druk Vseuk. Akad. Nauk, 1928. – 130 s.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2019 р.

V. Volonyts

THE ISSUES OF ESTABLISHING AND DEVELOPING INTERNAL TRADE IN MARIUPOL AT THE END OF XVIII – THE FIRST PART OF XIX CENTURIES

The article analyzes peculiarities of trade practices in Mariupol at the end of XVIII – the first part of XIX centuries. Official policy of imperial power was orientating new settlers of Pryazovia region to engage in agriculture, however it gave them certain preferences in term of 10 years to provide the opportunities for tree trade.

Displaced people, the Greeks especially, who wanted to trade had to join merchant guilds. The majority of the local merchants belonged to the 2d and 3d guild according to the amount of announced capital. Changes in the tax code made Mariupol Greek merchants protect their economic interests on the official level proving taxes legitimacy after resettlement given by Catherine II's Charter. Internal trade was constantly increasing in the first part of XIX century.

Mariupol merchants were actively combining trade with cattle breeding and field-crop cultivation. That time internal trade kept traditional forms of periodic trade, for example: markets, biddings and fairs. Fairs played a special role, since in such conditions of out-of-date transport and absence of well-build traffic systems, it carried out wholesale and retail trade in a form of a fair to make it more convenient and economic. Vending bidding was offered for street-stands and markets where city folks could buy the things they could not afford in fairs.

Multiplicity of trade leading merchants' patterns from the very beginning of resettlement till establishing of Mariupol city was not stable, it led to essential changes in merchant staff.

Key words: *the Greeks, trade, fairs, merchants.*

УДК 930.1:316.344.3(477)"19"

А.В. Гедьо, А.О. Калужина

ПОВСЯКДЕННІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС

В розвідці проаналізовано умови повсякденного життя української наукової інтелігенції в умовах кризи імперських порядків та заміни їх більшовицькою владою. На основі джерел судово-слідчої документації та матеріалів особистого походження здійснюється спроба аналізу еволюції відносин держави та представників інтелектуальної сфери в першій третині ХХ ст., простежити реакцію представників наукової інтелігенції на новації радянської влади, дослідити їх повсякденні життєві практики в умовах переходу від традиційно усталеної повсякденності до життєдіяльності за екстремальних умов, модифікації їх суспільного та політичного статусу.

Ключові слова: *повсякденне життя, судово-слідча документація, епістолярій, наукова інтелігенція, Всеукраїнська Академія Наук, радянська влада.*

Актуальність. Наукова інтелігенція України, будучи незалежною у своїх наукових і політичних поглядах, завжди перебувала на вістрі духовного життя народу. Вона зазнавала постійних політичних переслідувань та утисків ще за часів царизму. У роки національної революції представники наукової інтелігенції були активними учасниками державотворчих процесів. Після встановлення радянської влади, в умовах постійних репресій, страху за життя своєї родини та близьких, нестерпного жебрацтва, більшість наукової інтелігенції України обрала тактику нейтралітету до влади. 30-ті роки ХХ ст. характеризувалися все глибшим стиранням межі між особистим та громадським – це час тотального контролю над усіма сферами людського життя.

Через непевність становища інтелігенції у радянській системі, її життя піддавалося тотальному контролю, проявом чого стали щотижневі зведення ДПУ. Саме вони дають можливість дослідити становище представників тогочасних наукових кіл, їх сприйняття влади, передати зміни в атмосфері ВУАН та особистих стосунках її членів. Окрім того матеріали діловодства слідчих та репресивних органів відкривають перед нами трагічні долі людей, причини їх постійних поневір'янь, злиднів та перешкод на лоні наукової діяльності, зумовлених навішуванням ярлика потенційного ворога держави при будь-якому вияві вільномудства.

Важливе місце серед джерел з історії повсякдення належить мемуарній спадщині. Матеріали листування, щоденники мають яскраве виражене соціальне підґрунтя: висвітлюють історичну дійсність, певне суспільне середовище, у якому жив і працював автор листів, інтереси, емоції, особисті переконання і погляди окремої персоналії.